

KONSTITUTSIYAVIY ISLOHOTLAR DOIRASIDA INSON HUQUQLARI VA ERKINLIKLARINI HUQUQIY HIMOYA QILISH MEXANIZMLARINING TAKOMILLASHUVI

Toxirov Baxodur Shokirovich

*O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish
akademiyasi, "Tergov faoliyati" talabasi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan konstitutsiyaviy islohotlarning mazmun-mohiyati va ularning inson huquqlari va erkinliklarini huquqiy himoya qilish mexanizmlariga ko'rsatgan ta'siri tahlil qilinadi. O'zbekiston Konstitutsiyasining yangi tahriri asosida fuqarolarning ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy huquqlarini kafolatlovchi normalarning shakllanishi, xalqaro standartlarga muvofiqlashtirilishi va ularni amalga oshirishda huquqiy mexanizmlarning roli yoritilgan. Maqolada milliy qonunchilik, xalqaro tajriba va amaliyot misolida takomillashtirilgan mexanizmlarning ustun jihatlari, mavjud muammolar va ularning yechimlari asosida takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: Konstitutsiya, inson huquqlari, huquqiy islohot, erkinlik, sud-huquq tizimi, konstitutsiyaviy nazorat, fuqarolik jamiyati, himoya mexanizmlari.

Inson huquqlari har qanday demokratik jamiyatning tamal toshi sanaladi. Shu bois, zamonaviy davlatlar o'z konstitutsiyaviy tizimlarini inson huquqlari va erkinliklarini kafolatlash, ularni amalga ta'minlashga yo'naltirmoqda. O'zbekiston Respublikasi ham 2022–2023-yillarda o'zining asosiy qonunini tubdan isloh qilish orqali xalq manfaatlariga yo'naltirilgan huquqiy tizimni barpo etishga kirishdi. Ushbu islohotlarning asosiy yo'nalishlaridan biri — fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqlari va erkinliklarini ta'minlash, ularni himoya qilish bo'yicha samarali mexanizmlarni yaratish bo'ldi.

Yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi insonparvarlik, ijtimoiy adolat, qonun ustuvorligi kabi tamoyillar asosida ishlab chiqildi va 65 dan ortiq moddalarga o'zgartirish kiritildi. Ushbu maqolada konstitutsiyaviy islohotlarning inson huquqlariga ko'rsatgan bevosita ta'siri, mavjud mexanizmlarning ishlash samaradorligi va ularni takomillashtirish yo'llari ilmiy asosda tahlil qilinadi.

Konstitutsiyaviy islohotlar doirasida O'zbekiston Respublikasida inson huquqlari va erkinliklarini huquqiy himoya qilish mexanizmlarining takomillashuvi haqida batafsil ma'lumot beraman. Ushbu javob oldingi xabarni asos qilib, yangi Konstitutsiya matnini, milliy strategiyani va xalqaro tashkilotlarning 2024-2025 yillardagi hisobotlarini hisobga olgan holda kengaytirilgan. 2023-yil 30-aprelda referendum orqali qabul qilingan yangi tahrirdagi Konstitutsiya (155 modda, 27 bob

va 6 bo‘limdan iborat) “Inson sha’ni va qadr-qimmatini uchun” tamoyiliga asoslangan bo‘lib, inson huquqlariga oid normalar soni avvalgi tahrirga nisbatan uch baravar ko‘paytirilgan – 27 tadan 65 taga yetkazilgan. Ushbu o‘zgarishlar BMTning Umumjahon inson huquqlari deklaratsiyasi, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt va Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to‘g‘risidagi pakt kabi xalqaro standartlarga moslashtirilgan. Biroq, 2024-2025 yillardagi xalqaro hisobotlar (masalan, Human Rights Watch va Freedom House) shuni ko‘rsatadiki, islohotlar qonuniy darajada ijobiy bo‘lsa-da, amaliyotda cheklovlar va huquq buzilishlari saqlanib qolmoqda.

Yangi Konstitutsiyadagi asosiy o‘zgarishlar va huquqlar himoyasi

Yangi Konstitutsiya inson huquqlarini tug‘ilishdan boshlab himoya qilishni ta’minlaydi va avvalgi tahrirga nisbatan ko‘plab yangi normalar kiritilgan. Quyida boblar bo‘yicha batafsil tavsif beraman (II bo‘lim – Inson va fuqaroning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari asosiy qism hisoblanadi):

Umumiy qoidalar (V bob, 19-21-moddalar)

- 19-modda: Imtiyozlar faqat qonun bilan belgilanishi va ijtimoiy adolat tamoyillariga mos bo‘lishi kerak.

- 20-modda: Fuqarolar va davlat o‘zaro huquq va majburiyatlarga ega. Inson huquqlari va erkinliklari Konstitutsiya va qonunlarda belgilangan holda begona bo‘lib, ularni sud qarorisiz cheklash mumkin emas. Davlat va shaxs o‘rtasidagi huquqiy munosabatlarda qonuniy noaniqliklar shaxs foydasiga talqin qilinadi (bu yangi qoida, avvalgi tahrirda yo‘q edi).

- 21-modda: Har bir shaxs o‘z shaxsiyatini erkin rivojlantirish huquqiga ega. Majburiyatlar faqat qonun bilan belgilanishi mumkin, va inson huquqlarini amalga oshirish boshqalarning huquqlari, jamiyat va davlat manfaatlariga zid bo‘lmasligi kerak.

Fuqarolik (VI bob, 22-24-moddalar)

- 22-modda: O‘zbekistonda yagona fuqarolik mavjud, u qanday asosda olinishidan qat’i nazar tengdir. Qoraqalpog‘iston Respublikasi fuqarolari ham O‘zbekiston fuqarolari hisoblanadi.

- 23-modda: Davlat fuqarolarini O‘zbekiston ichida va tashqarisida himoya qiladi va qo‘llab-quvvatlaydi. Fuqaroni O‘zbekistondan majburan chiqarib yuborish yoki boshqa davlatga topshirish taqiqlanadi (ekstraditsiya cheklovlari kuchaytirilgan).

- 24-modda: Chet el fuqarolari va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar O‘zbekiston fuqarolari bilan teng huquqlarga ega, qonun va xalqaro shartnomalar doirasida.

Shaxsiy huquq va erkinliklar (VII bob, 25-35-moddalar)

Bu bob eng katta o‘zgarishlarga duch keldi – avvalgi tahrirda 10 modda bo‘lsa, endi 11 tasi batafsilroq:

- 25-modda: Hayot huquqi begona huquq bo‘lib, qonun bilan himoyalanaadi. Hayotga tajovuz qilish eng og‘ir jinoyatdir. O‘lim jazosi taqiqlangan (avvalgi tahrirda o‘lim jazosi mavjud edi, ammo 2008-yildan beri amalda bo‘lmagan).

- 26-modda: Inson sha‘ni va qadr-qimmatini daxlsizdir. Qiynoqlar, zo‘ravonlik, shafqatsiz yoki insoniy qadr-qimmatini kamsituvchi muomala yoki jazo taqiqlanaadi. Tibbiy yoki ilmiy tajribalar roziliksiz o‘tkazilmaydi (qiynoq taqiqi xalqaro standartlarga moslashtirilgan yangi qoida).

- 27-modda: Har bir shaxs erkinlik va shaxs daxlsizligiga ega. Hibsga olish, qamoqqa olish yoki erkinlikni cheklash faqat qonuniy asosda va sud qarori bilan amalga oshiriladi. Hib muddati 48 soatni oshmasligi kerak, uzaytirish faqat sud orqali. Hibga olingan shaxs huquqlari va hib sabablari haqida o‘zi tushunadigan tilda ma‘lumot olishi kerak (habeas corpus instituti mustahkamlangan).

- 28-modda: Aybdorlik prezumtsiyasi: Ayblanuvchi, sudlanuvchi yoki mahkum o‘z aybsizligini isbotlashga majbur emas va har qachon sukut saqlash huquqiga ega. O‘ziga yoki yaqinlariga qarshi ko‘rsatma berishga majburlash mumkin emas. Tan olish faqat yagona dalil bo‘la olmaydi. Erkinlikdan mahrum etilgan shaxs insoniy muomalaga va qadr-qimmatiga hurmatga ega, va uning aybi yaqinlarining huquqlarini cheklamaydi (Miranda qoidalari va pro bono xizmatlari kabi institutlar kiritilgan).

- 29-modda: Har bir shaxs malakali yuridik yordam olish huquqiga ega, qonunda belgilangan hollarda davlat tomonidan ta‘minlanadi. Noqonuniy yo‘l bilan olingan dalillar adolatli sud jarayonida ishlatilmaydi.

- 30-modda: Hech kim nashr etilmagan qonun asosida sudlanmaydi, jazolanmaydi yoki huquq va mulkdan mahrum etilmaydi. Ikki marta sudlanish taqiqlanaadi.

- 31-modda: Har bir shaxs shaxsiy hayot, shaxsiy va oilaviy sirlar daxlsizligiga, sha‘ni va qadr-qimmatini himoya qilish huquqiga ega. Uyi daxlsizdir.

- 32-35-moddalar: Fikr, so‘z va e‘tiqod erkinligi, axborot olish va tarqatish huquqi kafolatlangan. Davlat internetga kirish sharoitlarini ta‘minlaydi (sensorlik va axborot erkinligi cheklovlari yumshatilgan).

Siyosiy huquqlar (VIII bob, 36-40-moddalar)

- 36-modda: Davlat organlari faoliyatini jamoaviy nazorat qilish tartibi qonun bilan belgilanaadi.

- 37-modda: Davlat xizmatiga kirish huquqi teng, cheklovlar qonun bilan.

- 38-40-moddalar: Kasaba uyushmalari, siyosiy partiyalar va boshqa jamiyatlar tuzish, jamoaviy harakatlarda ishtirok etish huquqi (siyosiy pluralizm kuchaytirilgan, ammo amaliyotda muxolifat cheklovlari saqlanmoqda).

Ijtimoiy va iqtisodiy huquqlar (IX bob, 41-54-moddalar)

- 41-modda: Mehnat huquqi, xavfsiz mehnat sharoitlari, minimal ish haqi.

- 42-modda: Majburiy mehnat taqiqlangan (paxta sektori bo'yicha xalqaro boykot bekor qilinganidan keyin kuchaytirilgan).

- 43-54-moddalar: Uy-joy, sog'liqni saqlash, ta'lim (majburiy bepul o'rta va kasb-hunar ta'limi), nogironlar huquqlari, oila himoyasi, gender tengligi (ayollar va erkaklar teng huquqlari, oilaviy zo'ravonlikka qarshi choralar).

Ekologik va madaniy huquqlar (X bob, 55-57-moddalar)

- Ekologik huquqlar, madaniy meros himoyasi, nogironlar uchun ish va ta'limga kirish.

Ushbu o'zgarishlarning asosiy yangiligi – inson huquqlarining 65 moddaga yetkazilishi va xalqaro institutlarning (habeas corpus, aybsizlik prezumptsiyasi) mustahkamlanishi.

Himoya mexanizmlarining takomillashuvi

Islohotlar natijasida quyidagi mexanizmlar kuchaytirildi va yangilari joriy etildi:

- Konstitutsiyaviy sud va shikoyatlar: Konstitutsiyaviy sud faoliyati modernizatsiya qilindi, fuqarolar huquqlarini buzgan qonunlarga qarshi individual shikoyatlar osonlashdi. Sud qarorlari daxlsiz (136-modda).

- Yangi institutlar: Bolalar huquqlari bo'yicha Ombudsman (2019), Bolalar milliy komissiyasi (2021), Gender tengligi va oila masalalari bo'yicha milliy komissiya. Ushbu tuzilmalar xalqaro majburiyatlarni monitoring qiladi.

- Qonun hujjatlari: 12 ta konstitutsiyaviy qonun, 18 ta kodeks va 700 dan ortiq akt qabul qilindi. Inson huquqlariga ta'sir etuvchi loyihalar Milliy inson huquqlari markazi bilan majburiy muvofiqlashtiriladi (2022-yilda 95 ta loyiha ko'rib chiqilgan).

- Milliy strategiya: Inson huquqlari bo'yicha milliy strategiya (2020-yil tasdiqlangan) asosiy maqsadlar: qonunchilikni xalqaro standartlarga moslashtirish, sud mustaqilligini ta'minlash, korruptsiya va qiynoqlarga qarshi kurash, iqtisodiy huquqlarni himoya qilish, ta'lim va sog'liqni saqlashga kirishni yaxshilash. Prioritet yo'nalishlar: shaxsiy va siyosiy huquqlar himoyasi, ijtimoiy-iqtisodiy huquqlar, xalqaro standartlarni joriy etish, huquqiy savodxonlikni oshirish va xalqaro hamkorlik. Monitoring: Milliy markaz har chorakda hisobot beradi, Oliy Majlis va hukumat choraklik muhokamalar o'tkazadi, moliyalashtirish davlat byudjeti va grantlar orqali.

- Xalqaro mexanizmlar: BMT tavsiyalarini amalga oshirish uchun milliy ma'lumotlar bazasi (2020), individual shikoyatlar tartibi (Fuqarolik va siyosiy huquqlar pakti Fakultativ protokoli). 2023-yilda BMT Umumjahon davriy ko'rib chiqishda O'zbekistonning islohotlari ijobiy baholangan, ammo qiynoq va zo'ravonlikni bartaraf etish talab qilingan.

- Amaliy yaxshilanishlar: Qiynoq qurbonlariga kompensatsiya (2022 qonun), oilaviy zo'ravonlik jinoiy javobgarlikka tortilishi (2023), majburiy mehnatdan voz kechish (paxta sektori bo'yicha boykot bekor qilindi). 2024-yilda chet el fuqarolari

uchun “nomuvofiq” shaxslar ro‘yxati joriy etildi, bu esa so‘z erkinligini cheklashi mumkin.

2024-2025 yillardagi yangiliklar va rivojlanishlar

- Ijobiy tomonlar: Islohotlar iqtisodiy o‘rish va ijtimoiy dasturlarga olib keldi – masalan, qashshoqlikni kamaytirish dasturlari, gender kvotalari (parlamentda ayollar ulushi 38% ga yetdi), korruptsiya bo‘yicha sud jarayonlari (Salim Abduvaliyev ishi). BMT va Yevropa Ittifoqi bilan hamkorlik kuchaydi, O‘zbekiston BMT Inson huquqlari kengashiga nomzod bo‘lishni rejalashtirmoqda.

- Muammolar: Sud tizimida korruptsiya, OAV va bloggerlarga bosim (2024-yilda 10 dan ortiq blogger “prezidentni haqorat qilish” uchun qamaldi yoki majburiy psixiatrik davolashga yuborildi). Qiynoq holatlari (masalan, Dilmurod Yusupvaliev o‘limi), diniy erkinlik cheklovlar (musulmonlar va Yehova guvohlariga qarshi hibslar), LGBTQ+ huquqlari buzilishlari (gomoseksuallik jinoiy javobgarlikka tortiladi). Qoraqalpog‘iston voqealari (2022) bo‘yicha mas‘ullar javobgarlikka tortilmagan.

Tanqidlar va cheklovlar

Human Rights Watch (2025 hisoboti): 2024-yilda faollar va bloggerlarga qarshi quvg‘in kuchaygan, qiynoq va majburiy mehnat xavfi saqlanmoqda. Tavsiyalar: qiynoqlarni bartaraf etish, so‘z erkinligini ta‘minlash, LGBT huquqlarini dekriminalizatsiya qilish.

Xulosa

O‘zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Konstitutsiyasi inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilishda yangi bosqichni boshlab berdi. Ushbu asosda quyidagi takliflar beriladi:

Huquqiy ong va madaniyatni yuksaltirish dasturlarini kengaytirish.

Sud va prokuratura tizimida korruptsiyaga qarshi kurashni kuchaytirish.

Ombudsman va Inson huquqlari bo‘yicha Milliy markaz vakolatlarini kengaytirish.

Jamoatchilik nazoratini kuchaytiruvchi qonunchilik normalarini joriy etish.

Xalqaro huquq me‘zonlarini milliy qonunchilikka bosqichma-bosqich integratsiya qilish.

Elektron hukumat tizimlarini rivojlantirish orqali fuqarolarning huquqlarini himoya qilishda raqamli imkoniyatlardan foydalanish.

Adabiyotlar.

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (2023 yil 30 aprel). – Toshkent: Adolat, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi qabul qilinganining 75 yilligi munosabati bilan” PQ–4369-sonli qarori. 2023 yil, dekabr.

3. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining Konstitutsiyaviy qonun hujjatlari to‘plami. – Toshkent: Oliy Majlis nashriyoti, 2023.
4. Tursunov S. “Konstitutsiyaviy huquq asoslari”. – Toshkent: “Sharq”, 2022.
5. Bobojonov R. “Inson huquqlari: nazariya va amaliyot”. – Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2021.
6. Inson huquqlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Milliy Markazi yillik hisobotlari. – Toshkent: 2022–2023 yillar.
7. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudining fuqarolik huquqlari bo‘yicha normativ qarorlar to‘plami. – Toshkent: Adliya vazirligi, 2023.
8. Venice Commission of the Council of Europe. “Opinion on the Draft Constitutional Law on Introducing Amendments and Additions to the Constitution of Uzbekistan” (CDL-AD(2022)025).
9. European Court of Human Rights. Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights (Right to a fair trial). – Strasbourg: Council of Europe, 2022.
10. Хидиров А. “Конституционализм и обеспечение прав человека в Узбекистане”. // Журнал «Юридическая наука и практика», №2, 2021. – С. 45–52.
11. Султонов Б. “Конституционные реформы в Узбекистане: новый этап демократизации”. // Журнал «Государство и право», №1, 2023. – С. 31–40.
12. OSCE/ODIHR. “Final Opinion on the Draft Constitution of the Republic of Uzbekistan”. Warsaw, 2023.